

Bokrecension

Den högre utbildningen. Ett fält av marknad och politik Daniel Ankarloo & Torbjörn Friberg (red.), Mats Alvesson, Daniel Ankarloo, Ola Fransson, Torbjörn Friberg, Michael Gustavsson, Bengt Göransson, Ylva Hasselberg, Sharon Rider, Steven Sampson, Gidlunds Förlag, 2012, ISBN: 9178448344

Som lärare och forskare vid en statligt finansierad myndighet följer ansvar, även om detta begrepp idag ”svävar på odefinierade moln”. Kärnverksamheten är undervisning, men den måste vara förankrad – i någon mån – i forskning. Undervisning och forskning är varandras förutsättningar för att man skall kunna upprätthålla en så hög kvalitet som möjligt. Därtill, för att dessa verksamhetsområden skall kunna fungera på bästa möjliga sätt, bör ett visst utrymme för frihet skapas. Den fria tankens lek med kunskap får inte styras, eftersom kunskapsproduktionen riskerar att strypas, och kvaliteten på kunskapens värde urholkas. Naturligtvis kan man inte ha alltför mycket frihet, det vill säga den kunskap som skapas och förmedlas måste också kontrolleras – inte minst för att säkerställa att studenterna får den bästa utbildning som de har rätt till, men också så att den forskning som bedrivs håller hög kvalitet. Kontrollen kan äga rum på olika nivåer: allt från de mest självklara kursutvärderingar som syftar till att stämma av så att undervisningen, och administrerandet kring denna, fungerar på ett för såväl lärarna som studenterna tillfredsställande sätt, till mer styrande aspekter som framträder i kursplaner om hur exempelvis undervisningen skall se ut. Ett exempel på det senare är hur begreppet *constructive alignment* (John Biggs & Catherine Tang, *Teaching for Quality Learning at University*, 2009) har kommit att få en styrande funktion i hur man skall strukturera enskilda kurser och program. Det finns snart sagt ingen universitetslärare idag som inte utgår från detta begrepp, vilket inte är helt oproblematiskt: standardisering och likformighet av kunskapsproduktion och kunskapsförmedling är inte och kan inte vara av godo.

Denna relation, mellan frihet och styrning av utbildning och forskning, kan ta sig uttryck på många sätt – det handlar om att hitta rätt balans, utan att göra avkall på den högre utbildningens kvalitet. Tyvärr tenderar vågskålen att tyngas ned av styrningens principer idag. Universiteten präglas av det som bland annat Michael Power kallar för *The Audit Society* (1997), det vill säga ett samhälle som bygger på kontroll, utvärderingar och revisioner. Men vart leder dessa kontroller till? Många vittnar om detta problem – en del vill till och med tala om en alltmer tydligt framträdande kris inom den högre utbildningen. Kontrollen över den professionella verksamheten misstänkliggör lärarens kompetens. Denna, hos många, upplevda kris har också blivit föremål för flera studier under den senaste tiden. Idéhistorikern Thomas Karlsruhn diskuterar i sin bok *Originalitetens Former. Essäer om bildning och universitet* (2012) hur olika typer av administrativa reformer har förändrat villkoren för undervisning och forskning, och sätter detta i ett historiskt perspektiv. Störst uppmärksamhet har förmodligen idéhistorikerna Sverker Sörlin & Anders Ekström fått för sin bok *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (2012). I fokus för Sörlin & Ekströms studie ligger den kunskap som humaniora producerar.

I föreliggande text vill jag dock rikta uppmärksamheten mot en annan bok som på många sätt ställer samma eller liknande frågor som de två ovan nämnda, och som äger relevans för

såväl högskolepedagogik som högskolepolitik. I *Den högre utbildningen. Ett fält av marknad och politik* (2012), redigerad av ekonomhistorikern Daniel Ankarloo och socialantropologen Torbjörn Friberg, får läsaren ta del av åtta perspektiv. I det som följer beskriver jag kortfattat de olika bidragen, för att sedan fokusera på tre utvalda kapitel. Avslutningsvis följer en kort kommentar.

”Det är något som inte stämmer! (s. 7).” Med dessa ord börjar redaktörerna sitt inledningskapitel. En paradox framträder i kunskapsområdet menar de: å ena sidan hyllas kunskapens krona, å andra sidan nedvärderas den professionella kunskapen. Denna paradox står dock inte ensam, utan tvärtom den blir alltmer tydligt framträdande i diskussionen om kunskap och högre utbildning. Den byråkratisering av den högre utbildningen som syftar till att säkra kvaliteten på universitetens utbildningar, tenderar att i verkligheten motverka målet. Som Ankarloo och Friberg skriver, ”vi [blir] alltmer säkra på att just kvaliteten blir allt sämre” (s. 7). Vad är orsakerna till dessa paradoxer? Bokens bidrag försöker utifrån olika perspektiv synliggöra dem, förklara dem och eventuellt ge möjliga lösningar på dem. Fokus ligger på högskolornas och universitetens grundutbildningar, samt relationer mellan lärare och student. I inledningen lyfter man fram tre samverkande processer som är särskilt viktiga att diskutera och analysera: den första processen handlar om den tilltagande byråkratiseringen av den högre utbildningen, där relationen mellan frihet och kontroll betonas; den andra processen fokuserar på det intellektuella arbetets villkor inom olika administrativa och pedagogiska nivåer; den tredje processen berör universitetet som ett ”partisk-politiskt slagfält” (s. 11).

Idéhistorikern Ola Fransson diskuterar i sitt kapitel ”Om avprofessionalisering av universitetets läraruppdrag” ”grunderna för de övergripande reformer av universitet och högskola som genomförts” från 1977 fram till den senaste reformen år 2010 (s. 11). Detta kapitel skall jag återkomma till nedan. Filosofen Sharon Riders kapitel ”Högskolan bolognese. Otidsenliga betraktelser över den högre utbildningens mål och mening” handlar om Bolognaprocessens ideal, och inte minst bildningsidealet. Företagsekonomen Mats Alvesson diskuterar i sitt kapitel ”Skapa kvalitetstryck uppåt” problemet med att allt fler går högre utbildning, samtidigt som de kan allt mindre efter den. Torbjörn Fribergs kapitel ”Akademiska subjekt och politiskekonomiska processer”, visar hur problematiskt det kan vara på ”gräsrotsnivå” i mötet mellan lärare och student, där den förra fungerar som leverantör av kunskap och den senare en kund. I Daniel Ankarloos kapitel ”Från en produktionsprocess av kunskap till processandet av kunskapsprodukt” prövas Karl Marx på den högre utbildningen; exempel på begrepp som Ankarloo diskuterar och analyserar är genomströmning och avyttring. I kapitlet ”Kunskap, arbete och alienering” gör ekonomhistorikern Ylva Hasselberg en studie över det intellektuella arbetets värde och mening inom universiteten – även detta kapitel återkommer jag till. Michael Gustavsson, litteraturvetare, diskuterar i sitt kapitel ”De goda värdenas repression” hur kunskap som ett politiskt maktanspråk tränger igenom universitet och högskola. Till sist för socialantropologen Steven Sampson en diskussion, i sitt kapitel ”Är du genuskompetent? Kampen om genuscertifiering vid svenska universitet”, som diskuterar genuscertifiering som mjuk maktutövning. Som avslutande på boken sammanfattar den tidigare kultur- och utbildningsministern Bengt Göransson sina intryck och erfarenheter om de tendenser som boken lyfter fram.

Låt oss således fördjupa oss i några av dessa perspektiv på högre utbildning. Utgångspunkten är den första av ovan nämnda tre processer, om byråkratisering av den högre utbildningen. Denna representeras av Ola Franssons idé- och begreppshistoriska genomgång av universitetets läraruppdrag. Det som Fransson lyfter fram är särskilt aktuellt då de svenska universiteten och högskolorna står inför en stundande utvärdering av Högskoleverket. Huvudtemat för Franssons

diskussion är begreppet profession – ett mångfacetterat och komplicerat begrepp. De högre utbildningarna har präglats av en professionell autonomi, som innebär hög handlingsfrihet, och möjligheten att påverka sitt handlande genom kontroll av ”kollegiala ordningar” (s. 22). Men denna typ av kontroll av den professionella autonomins frihet är under förändring, menar Fransson. Universitetslärarna håller på att avprofessionaliseras. Med detta avses att en grupp professionella förlorar kontrollen av sin kunskapsanvändning (s. 23). Exempel på denna förändringsprocess framträder dels i högskolepedagogiken, dels i utvärderingsprinciper av olika slag. Genom att studera högskolesektorns reformer, från 1977 och fram till den senaste 2010, visar Fransson prov på hur högskolan alltmer skall anpassas till en marknad. Anpassningen till den s.k. Bologna-processen, menar han, kommer att påverka ”den individuella universitetslärarens autonomi mest” (s. 24). Ett genomgående drag i dessa förändringsprocesser handlar om en nedmontering av ett bildningsideal.

Någon gång mellan år 1993 och 2010 försvinner bildningsidealet, och fokus riktas alltmer mot universitetens och högskolornas organisatoriska och administrativa struktur, samt mot studenten som kund. Man går från ett lärarcentrerat till ett studentcentrerat och målinriktat synsätt på högre utbildning (s. 35). Detta tänkande sipprar sedan ned på högskolepedagogiska utbildningar och böcker, där inte minst John Biggs & Catherine Tangs idé om *constructive alignment* lyfts fram som såväl teknik för att nå ett mål, som ett kontrollinstrument för om man har uppnått målet. Constructive alignment är en del av ett tydligt managementtänkande, och del av det ovan nämnda *Audit Society*. Konsekvensen av detta blir en tilltagande misstro mot lärarens professionella kunskap, menar Fransson.

Nedmonteringen av bildningsidealet är även en del i högskoleutvärderingar som blir mer frekvent förekommande. Högskoleverkets kvalitetsutvärderingssystem är problematiskt, eftersom det som skall utvärderas inte är ett resultat av hela utbildningen, utan som Fransson formulerar det, ”av utvalda *mål* som Högskoleverket i sista instans bestämmer vilka de ska vara” (s. 42). Utbildningar styrs därmed utifrån, och även här framträder en nedmontering av lärarens professionella autonomi.

Det andra processen, som berör det intellektuella arbetets villkor inom universitetet, representeras här av ekonomhistorikern Ylva Hasselbergs studie. Studien knyter an till Franssons på flera sätt. Hennes text centrerar kring begreppen arbete, värde och mening. Forskning och utbildning har blivit en del i den så kallade nya ekonomin, menar hon. Med ett marxistiskt perspektiv på detta belyser hon ett antal problemområden som har med värdet med arbetet att göra. Hon inleder sitt kapitel med att konstatera, att ”[v]ärdet av att arbeta för att bli en god forskare och lärare är [...] otvivelaktigt” (s. 161). Men var är värdet i att arbeta vid ett universitet? Ett sätt att närma sig denna fråga hämtar hon från sociologen Richard Sennett, som poängterar att det är viktigt att arbetet har mening för att det skall fylla sin funktion för samhället och individen. Arbetet genererar ett mervärde i marxistisk mening. Men även den typ av arbete som har föga värde för den som utför arbetet har mening genom ”att skapa rutiner, trygghet, ett tydligt narrativ, en livsberättelse åt individen” (s. 161) – den sociala dynamiken vid en specifik arbetsplats är exempel på hur mening kan genereras. Men genom de senaste årens rationaliseringsprocesser har denna typ av mening försvunnit. En möjlig orsak till detta kan hittas i begreppet hantverk, menar Hasselberg. Även här refererar hon till Sennett. Hantverkskunnandet innebär arbete för sin egen skull – inte för vinst eller nytta. I detta ligger en kritik mot styrning av kunskapsproduktion och kunskapsförmedling. Men hantverkskunnandet har alltså försvunnit, och därmed denna typ av mening. Kunskapen har här blivit den mest värdefulla produkten, och därmed

det som kan generera mest mervärde i form av vinst – den kan säljas och kontrolleras. Kommodifiering av kunskapen inom universiteten blir mer framträdande, det vill säga kunskapen skall objektifieras och göras mätbar, för att visa på dess användbarhet. Kunskapen skall säljas till sin kund – studenten.

Den tredje processen, om universitetet som ett partisk-politiskt slagfält, exemplifieras av socialantropologen Steven Sampsons studie ”Är du genuskompetent?”. Vid upprättandet av nya litteraturlistor får man inte sällan kommentaren att ”du måste ha med minst en kvinnlig författare” på listan. Svaret blir oftast att man inte har hittat någon bok/artikel av en kvinnlig författare inom det aktuella ämnet ifråga. Ändå kan man uppleva sig tvingad av denna form av ”policy” – om än lokalt formulerad. Sampson tar upp detta som exempel på hur våra kurser och utbildningar måste genomsyras av ett genusperspektiv. Han riktar inte kritik mot uppfattningen att genusfrågor är viktiga, men han ställer sig frågande kring vilken agenda det egentligen är: det finns ett antagande ”att en kurs är bättre om antalet sidor är jämt fördelade mellan kvinnliga och manliga författare” (s. 225). Konsekvensen av detta resonemang är att man kan ställa samma fråga huruvida man har värmlänningar eller immigranter på litteraturlistan, det vill säga hur långt skall man gå i representationsfrågan? Ursprunget till sitt kapitel var en genusenkät som Sampson skulle svara på, och som handlade om man som lärare hade ett genusperspektiv i sin undervisning. Men vad var syftet med dessa frågor, undrade han? Enkäten kan ses som en del i en större idé om genuscertifiering av universitet och institutioner. Krav och kriterier skulle ställas på läraren, som därtill skulle genomföra en ”genussjälvdeklaration”. Ur denna deklaration skulle det vidare ”framtingas” en kontroll och genuspedagogisk utbildning av lärarna ”för att lära sig det riktiga tankesättet” (s. 232). Denna form av maktutövning blir särskilt problematisk inom universiteten, där fri kunskapsutveckling är så viktig. Den hos Fransson nämnda kollegiala ordningen/kontrollen (kollegiala gemenskapen) urholkas av politiska processer, och med en tilltagande marknadsanpassning, menar Sampson. Denna form av mjuk makt är ett exempel på vad Michel Foucault skulle kalla för *governmentality*, där kontrollen internaliseras genom en slags självdisciplinering.

Att det är fler än en bok idag som lyfter fram den högre utbildningens problem, måste ses som ett tecken på att något är akut fel. Det finns ett parallellspår till diskussionen om kunskap och administration, som de flesta av ovan nämnda kapitel diskuterar, och som preciserar problemet – om än på ett annat sätt. Hasselberg lyfter bland annat fram rationaliseringsprocessen i relation till arbetets värde. Detta får mig osökt att tänka på begreppet teknologisk rationalitet. Med detta menas hur den traditionella rationaliteten, där individen står i centrum, förvandlas till en rationalitet där den kritiska, reflekterande individen blir till ett medel för ett mål, snarare än ett mål i sig. Den senare typen av rationalitet bildar grunden för ett allmänt tänkande som etablerar specifika normer – en tydlig makt- och kontrollutövning. Den tyske filosofen Theodor W. Adorno visar alltför väl i sin artikel ”Culture and Administration” (2007/1960) på problematiken mellan ett ”ekonomiskt” tänkande om kultur, och om kulturen som ett autonomt verksamhetsfält som skall ställa sig utanför samhällets teknologiska rationalitet. Kultur kan i detta sammanhang bytas ut mot kunskap, och administration mot kunskapsförmedling och kontroll av denna. Adorno menar att kulturen lider skada när den planeras och administreras. Men när den lämnas till sig själv hotas allt kulturellt genom att den förlorar sin möjlighet till att påverka sin egen existens. Kultur och administration går således inte att separera, menar Adorno. Att vädja till kulturskaparna att dra sig ur det administrerande skulle inte bara beröva dem en möjlighet att tjäna sitt uppehälle, utan också varje kontakt mellan kultur, konst och

samhälle. Kunskapsproduktionen kan, i analogi med Adornos sätt att tänka, inte lämnas utanför kontrollinstanser av olika slag, men kvaliteten på kunskapen lider skada om administrerandet får för stor makt. Den kritiska rationaliteten, det vill säga den reflekterande individen, får aldrig ställas åt sidan inom den högre utbildningen.

Sammantaget ser jag ett stort värde i studier av det slag som Ankarloo och Friberg står bakom. Jag skulle till och med rekommendera att nyanställda lektorer och adjunkter får boken som en välkomstpresent av sin nya arbetsplats. En bukett blommor på sitt nya skrivbord i all ära, bättre vore väl en kritiskt granskande bok om den vardag som ligger framför den nya läraren.

REFERENSER

- Adorno, Theodor W. (2007). "Culture and Administration", i *The Culture Industry*, London & New York: Routledge, s. 107–131.
- Biggs, John & Tang, Catherine (2009). *Teaching for Learning at University*, Third Edition, Open University Press.
- Karlsruhn, Thomas (2012). *Originalitetens Former. Essäer om bildning och universitet*, Göteborg: Daidalos.
- Power, Michael (1997). *The Audit Society. Rituals of Verification*, Oxford: Oxford University Press.
- Sörlin, Sverker & Ekström, Anders (2012). *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*, Stockholm: Norstedt.

Mats Arvidson, Universitetslektor,
Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet
e-post: mats.arvidson@kultur.lu.se

